

INHOUD

Over risico's en bijwerkingen	11
1 Wat maakt klassieke kunst aantrekkelijk?	29
2 Onder invloed van het ritueel	87
3 Een stad aan de rand van de catastrofe	151
4 Wat uiteindelijk telt	207
Het leven gaat door	245
Woord van dank	253

HIERNAAST Reproductie van het bronzen beeld van de Griekse godin Artemis, door de Romeinen Diana genoemd, dat met het beeld van haar tweelingbroer in het heiligdom van Apollo staat.

VOLGENDE BLADZIJDEN Uitzicht over de stad vanaf de Mercuriustoren, een van de verdedigingstorens in de stadsmuur van Pompeii.

Pompeii like any other town. Same old humanity. All the same whether one be dead or alive. Pompeii comfortable sermon. Like Pompeii better than Paris.

H. Melville, *Journal*, 1857

Villa der Mysteryën

Huis van de Vettii

Termopolium

Huis van de Faun

Huis van Leda en de zwaan

Mercuriustoren

Huis van Fabius Rufus
Forum
Heiligdom van Apollo

Tempel van Venus

Stabiaanse thermen

PLATTEGROND VAN POMPEII

OVER RISICO'S EN BIJWERKINGEN

Ik was me er niet van bewust dat bezoekers in Pompeii steeds weer hartinfarcten kregen, soms zelfs met dodelijke afloop, tot een ervaren medewerkster mij er voorzichtig op wees, een paar weken nadat ik in april 2021 met mijn werk als directeur van de Unesco-site was begonnen. Sindsdien hebben we de medische hulpdienst in de antieke stad nog maar eens uitgebreid. Van de gemiddeld zeshonderd incidenten per jaar heeft ongeveer 20 procent met problemen van hart en bloedsomloop te maken. Meestal wijt men het aan het warme weer. Maar is dat de enige reden?

In 2018 kreeg een bezoeker van het Uffizi in Florence een hartinfarct, terwijl hij voor Botticelli's *De geboorte van Venus* stond in een zaal met volledige airconditioning. De media speculeerden over het Stendhalsyndroom, vernoemd naar de Franse dichter die in 1817 bij zijn bezoek aan de Basilica di Santa Croce in een soort extase raakte door de confrontatie met zoveel kunst en geschiedenis. In de jaren 70 van de 20e eeuw had de Florentijnse psychiater Graziella Margherini bij toeristen in de stad vergelijkbare symptomen vastgesteld. Daarmee was het 'Stendhalsyndroom' geboren.¹ Het syndroom is niet als ziekte erkend, waardoor de lijst van kenmerken nog openstaat. Behalve hartaanvallen worden ook hartkloppingen, ademnood en hyperventilatie, flauwvallen, duizeligheid, overmatig transpireren, misselijkheid en hallucinaties genoemd.

1 G. Margherini, *La sindrome di Stendhal. Il malessere del viaggiatore di fronte alla grandezza dell'arte*, 2003.

Ikzelf bleef er tot nu toe van verschoond. Maar er zijn een paar plekken in Pompeii waar ik voor mezelf een zeker gevaar signaleer. Daar hoort de Orto dei Fuggiaschi bij, de Tuin der vluchtelingen, aan de zuidrand van de antieke stad. Hier ontdekten archeologen dertien slachtoffers van de vulkaanuitbarsting, die op een herfstdag, 79 n.Chr., Pompeii onder een metersdikke aslaag bedolf. Onder de slachtoffers waren verscheidene kleine kinderen. Tegen 07:30 uur in de vroege morgen, bijna 20 uur na het begin van de eruptie, vonden ze daar de dood terwijl ze de stad probeerden te ontvluchten. Gegrepen door een hittegolf van zo'n 400 °C, die zich met bijna 100 km/u vanaf de nabije vulkaan Vesuvius verspreidde, werden ze tegen de grond gegooid. Sommigen hielden hun handen ter bescherming voor hun gezicht, één man probeerde met zijn laatste kracht overeind te komen. Een jongetje klemde zijn handjes tegen zijn borst, machteloos tegen de overweldigende kracht van de schokgolf van stof en as die over hen heen kwam. Met zijn mond licht geopend, lijkt het bijna of hij slaapt.

Dertien van dertienhonderd slachtoffers van de uitbarsting van de Vesuvius, die tot nu toe onder de as vandaan werden gehaald. Maar het zijn wel dertien van wie we de gelaatstreken, het kapsel, de kleding en de lichaamsbouw precies kennen, alsof ze nog maar net dood zijn. As en stof omsloten hun lichamen en werden hard, de lijken zelf vergingen en lieten zo alleen een holle ruimte in de bodem achter.

Toen de arbeiders die tussen april en juni 1961 bezig waren met opgravingen deze holle ruimtes ontdekten, goten ze er gips in. Zo staan na negentien eeuwen de afgietsels van die mensen weer voor ons. Of zijn het geen afgietsels, maar zijn ze het eigenlijk zelf? Hoe om te gaan met zulke 'vondsten'? En wat vertelt onze omgang ermee over onszelf?

HIERNAAST Gipsen afgietsels van slachtoffers van de uitbarsting van de Vesuvius in de Tuin der Vluchtelingen aan de zuidrand van Pompeii.

Zulke vragen doen zich soms in Pompeii heel concreet voor. Bijvoorbeeld als ik een groep potentiële sponsors van de industrie- en handelskamer van Napels een rondleiding door Pompeii geef, zoals dat ook een paar weken na mijn aankomst in Pompeii het geval was. Daar zijn ze weer, die verwachtingsvolle gezichten die lijken te zeggen: nou, steek maar eens van wal. Leg ons maar uit waarom we hier eigenlijk zijn, of dit de reis wel waard is.

Moet ik de kinderen, vrouwen en mannen uit de Tuin der Vluchtelingen in mijn rondleiding opnemen en proberen mijn ontroering te delen? Of is dat een vorm van verraad? Moet ik, terwijl ik over de dertien slachtoffers spreek, ook iets intiems over mijzelf prijsgeven? Maak ik mezelf daarmee dan ook nog medeschuldig als een van hen het Stendhalsyndroom krijgt?

Dit boek geeft op al die vragen het antwoord ja! Want in mijn loopbaan van toeristengids tijdens mijn studie in het Pergamonmuseum Berlijn tot aan mijn functie als archeoloog in Pompeii is me één ding allang duidelijk geworden: het probleem is niet het Stendhalsyndroom. Statistisch gezien komen hartinfarcten en andere symptomen in Pompeii niet vaker voor dan in een willekeurige welke voetgangerszone dan ook. Het is een ander probleem en laat ik dat maar het verzamelsyndroom noemen.

HET VERZAMELSYNDROOM

De verzamelaar bekijkt alles vanuit het gezichtspunt van het bezit: zou dat iets voor mijn verzameling zijn? Heeft iemand anders meer dan ik? Een voortdurend taxeren, toevoegen, vergelijken, waarde toekennen, beoordelen. Een verzamelaar ziet de wereld als een soort warenhuis waarin het belangrijk is het boodschappenkarretje vol te laden, zolang het saldo op de creditcard dat althans toelaat.

HIERNAAST *Detail van gipsen afgietsels van een jongen die lijkt te slapen.*

Ik heb heel veel mensen leren kennen die een verzameling antieke kunstwerken bezitten en geloof me maar: ik benijd ze geen van allen, ik heb eerder medelijden omdat ze iets geweldigs zoals de archeologie tot een hoop eigendommen verlagen. Maar het verzamelingsyndroom beperkt zich niet alleen tot verzamelaars van antiquiteiten. Tot op zekere hoogte lijden we er allemaal aan en geeft het zelfs een aardig beeld van onze materialistische wereld.

Een wetenschappelijke studie heeft aangetoond dat de twee belangrijkste beweegredenen voor een museumbezoek het verzamelen van kennis en het verzamelen van ervaringen zijn.² Als je dat onderzoek wat nauwkeuriger leest, dan blijkt dat met het ‘verzamelen van ervaringen’ bedoeld wordt dat je er een vinkje voor kunt zetten: Pompeii bezocht! De af te vinken ervaringen worden geselecteerd op basis van wat men hoort; deze groep bezoekers gaat dus naar een plek waar je geweest moet zijn. Er wordt een soort lijstje afgewerkt. Wat? Nog nooit in het Louvre geweest? ...ja, kom op, daar moeten we heen, anders zijn we als mens/archeoloog/kunsthistoricus niet compleet! Bij het verzamelingsyndroom heb je dus het idee dat je nog ergens heen moet, dat je nog iets moet worden of iets moet toe-eigenen, of dat nou kennis, ervaring of bezit is.

Ik vermoed zelfs dat dit verzamelen in de breedste zin van het woord het belangrijkste motief is. Dat lijkt althans wel zo, te oordelen naar de meeste bezoekers die ik ontmoet heb als gids door archeologische musea en parken. Ze willen in de eerste plaats weten waarom ze deze plek eigenlijk op hun lijstje hebben staan.

De behoefte er een vinkje voor te zetten, wordt natuurlijk ook door de sociale media gevoed. Dat de mensen al filmen voordat ze iets hebben bekeken, zouden mijn grootouders belachelijk hebben gevonden. Maar tegen-

2 K.N. Cotter, A. Fekete, P.J. Silvia, *Why Do People Visit Art Museums? Examining Visitor Motivations and Visit Outcomes*, *Empirical Studies of the Arts* 40.2, 2021, blz. 275-295.

woordig zijn we daar allang aan gewend. Er is ook helemaal niets mis mee, het gaat er immers niet om iets voor te schrijven.

Dat zit wat anders met een ander symptoom van het verzamelingsyndroom: het meenemen van dingen. Elke week worden in Pompeii pakketten bezorgd met stukken lava, mozaïeksteentjes of scherven die iemand stiekem meegenomen heeft. Het berouw komt jaren, soms decennia, later. Het nadeel van verzamelen is dat al die spullen op een gegeven moment een last blijken te zijn. In Pompeii komt daar nog bij dat het geloof de ronde doet dat het ontvreemden van zulke voorwerpen ongeluk brengt. Overigens kan het ook leiden tot strafrechtelijke vervolging. Menig berouwvolle verzamelaar begeleidt dan ook het terugsturen met een opsomming van ongelukssituaties die voor een deel heel aangrijpend kunnen zijn. Over scheiding, verlies van werk en zelfs kankeraandoeningen heb ik al gelezen. Een voorbeeld uit de zomer van 2022:

Beste museumdirecteur,

Ik verzamel stenen en overal waar ik heen ga, raap ik een grote of een kleine steen op. Toen ik om die reden in 2012 Pompeii bezocht, raapte ik deze [steen] op en een stukje keramiek, dat ik op de grond vond.

Een poosje geleden las ik een artikel op CNN en ook in de Lonely Planet, waar het over mensen ging die dingen teruggaven die ze hadden meegenomen omdat ze ongeluk brachten. Dat verhaal heeft me sindsdien niet meer losgelaten.

Ik ging terugdenken en begreep dat de dingen in mijn leven en in mijn carrière sinds 2012 fout zijn gegaan. Ik heb verschillende gecompliceerde gezondheidsproblemen moeten doorstaan en die gaan zelfs tot op de dag van vandaag door.

Ik weet weliswaar niet of de 'vloek' waar is of niet, maar ik heb besloten deze voorwerpen terug te sturen naar de plaats waar ze horen. [...]

In welke groep zou Stendhal gepast hebben? Beslist niet in een groep verzamelaars. Hij was tijdens zijn leven een rusteloze reiziger met weinig plaats voor een verzameling – zowel materieel als geestelijk. Ook een andere, volgens een studie tamelijk talrijke groep, vervalt. Dat zijn degenen die vanwege hun partner naar een museum gaan. Om maar helemaal te zwijgen van de mensen voor wie de belangrijkste reden het bezoek aan het toilet is. (Ook zij vormen een groep, zij het maar een heel kleine, dit ter geruststelling!)

Stendhal zou het best in de groep gepast hebben die in de vakliteratuur met ‘spirituele pelgrims’ wordt aangeduid.³ Ze gaan naar een museum of naar een archeologische opgraving om energie te tanken, zichzelf beter te leren kennen, inspiratie en een gevoel van vrijheid te vinden. Ze willen iets nieuws ontdekken, als een kind, voor de eerste keer. Ze willen dus niet de hoogtepunten zoals die door iemand anders zijn gedefinieerd afwerken, maar vertrouwen op hun eigen waarneming. Zo kan een museumbezoek een spirituele beleving worden, omdat het over jezelf gaat of beter gezegd over het uitgroeien boven jezelf. Stendhal sprak over ‘hemelse gevoelens’ die gepaard gingen met een totale ‘uitputting’ van het ego.⁴ Dat klinkt vandaag de dag misschien wat bombastisch, maar het paste bij het toenmalige taalgebruik als het ging over spiritualiteit. In de boeddhistische terminologie zou dat misschien als de ‘eerste vorm van verdieping’ kunnen worden gezien.

Als waarschuwing moet worden gezegd dat bepaalde bijwerkingen inderdaad niet kunnen worden uitgesloten. Maar de medische gevolgen van het genieten van kunst zijn, zoals ik al heb aangegeven, wetenschappelijk omstreden. Toch hebben kunst en archeologie nu eenmaal veel met pijn, ver-

3 J.H. Falk, *Viewing art museum visitors through the lens of identity*, *Visual Arts Research* 34.2, 2008, blz. 25-34.

4 Stendhal, *Rome, Naples et Florence*, 1826, blz. 102.

HIERBOVEN *Beeldje van een slapende vissersjongen die ooit een fontein in het Huis van de Dansers sierde.*

lies, dood en geweld te maken, en dat is eigenlijk ook ons persoonlijke verhaal. In Pompeii, de stad die in 79 n.Chr. door de Vesuvius 'levend begraven' werd, is dat duidelijker voelbaar dan elders. Als ik de gipsen afgietsels van de kinderen die bij de catastrofe zijn omgekomen bekijk, verdwijnt bij mij, zelfs na vele jaren wetenschap, de wetenschapper. En dat terwijl zulke voorwerpen voor de wetenschap eigenlijk heel veel kunnen betekenen. Een vijfjarige jongen wordt gegrepen door een golf van stof en as van 400 °C, nadat het 18 uur donker is geweest en puimsteen heeft geregend – dat maakt in mij de oerangst van een kind om in de ergste nood alleen te worden gelaten wakker. Mama en papa konden niets meer doen, zij vochten zelf voor hun leven.